

'68 ifjai, elvtársai és a Major-görcsök

Tanoda/akadémia/főiskola/egyetem, 1. rész

A 100 éve született Karinthy Ferenc emlékének

Prológ

Ki gondolná, hogy az éjnek rémjáró szakában színi mesterségre képezhették a komédiás ifjakat? Úgy kétszáz esztendővel ezelőtt így (is) történt: a kolozsvári színház jeles színésze, Pergő Celesztin éjjelenként tanoncait a temetőbe vitte, hogy a hold és a csillagok fényében sírok között, holtakra révülve rémdrámák alakjaiban elmerüljenek. Fél századdal később, majd a színészi alkotás törvényeit kimunkáló Sztanyiszlavszkij ifjú műkedvelőként a francia fürdőváros, Vichy öreg tornyának pincéjébe záratta magát. Patkányok, férgek nyüzsgésében, dideregtető hidegben olvasta, tanulta szerepszövegét, próbálta magából feléreztetni a szorongató lélekhangokat. Romantikus idők érzeménycsiholásának változatos módozatai... Ám a színeszet őskorából vett pedagógiai példák helyett, immár az intézményes módozatok változatain, a tanoda/akadémia/főiskola/egyetem történetének újkorán tűnődünk. Mert balga és tudatlan protestáló az, aki a 155 év folytonosságára hivatkozik.

A SZÍNÉSZETI TANODA alapításáról az 1863-as királyi leirat rendelkezett. Amely a magyar nyelv és a szép magyar beszéd magas fokú művelésének intézményes keretét körvonalazta. 1864-ben Festetics Leó főigazgatói megbízással Gyulai Pál aligazgatóval elkezdte a szervezést, s 1865. január 2-án Pesten, az Újvilág (ma Semmelweis) utca 16. számú ház második emeletén három kis szobájában a Színház és Filmművészeti Egyetem elődje, a Színészeti Tanoda elkezdte működését. Amelynek tanári karát a Nemzeti két jelese, Egressy Gábor és Szigeti József jelentette. Másfél század krónikájáról csak annyit, hogy sokféle szakmai, intézményes gonddal küszködött a tanoda, melynek első évtizedéről Paulay Ede írt jelentést. A tanodai titkárból lett aligazgató főként a szervezeti és szakmai nehézségekkel foglalkozott. Tankönyvet is írt, s a tantestületben nemzedékeken át a Nemzeti színészei okították a mesterséget; így ki-ki a maga tapasztalatát adta tovább. Idővel a szegény diákok szerény ösztöndíjra is érdemesültek. 1883-tól

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Hamlet, a magyar* (2020).

a tanoda Színésziskola lett, 1893-tól pedig Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia néven működött. Az idő változásában Császár Imre színészeti tankönyve változatlan maradt, s majd az 1929/30-as évek fordulóján Hevesi Sándor és az őt követő Ódry Árpád megújította a képzést. Nyelveket tanultak a diákok, akik a modernitás jegyében már a rendezésről is hallgattak előadást. Horváth Árpád Hevesi inasaként kezdte a Nemzetiben, aztán maga is tanárrá bölcslülve a rendezői gyakorlatokat vezette az Akadémián.

PAULAY EDE, Hevesi Sándor, Németh Antal, Major Tamás, a magyar színháztörténet, a Nemzeti Színház egykor direktor-főrendezői nem szereztek képesítést a rendezésre. A nagyvilágban sem volt másképp: Antoine gázgyári tisztviselő a naturalista színház francia prófétája éppúgy nem a Párizsban, 1784-ben alapított Conservatoire-ban tanulta az előadás szervezését. Akár Copeau, a Vieux-Colombier mestere, aki kritikusként indult. Jean-Louis Barrault Dullin montmartre-i műhelyében képeződött, s idővel rendezővé, színházi emberré érett. Jean Vilar, a TNP spiritus rectora is Dullin szellemköréből indult. Sztanyiszlavszkijt se okították tudományára, színészként kezdte, majd vajúdta az alkotás és a színház- és előadás-teremtés gondjait. Ebben a lélektan és a színészi játék összehangolásának folyamatát a világfigyelem magasára emelte. Hogy majd ellenében Tairov és Mejerhold bontsák szét a realitást, s új dimenzióba helyezve a spektakulum gondolati és látványrendjét. Peter Brook és az angolok az egyetemi műkedvelésből nőttek színházi emberré. Aki mágikus erővel összetartott és előadásra vezetett egy-egy játszó közösséget. Sikerüket igazolta, hogy idővel műhelyt teremthettek, netán állami pártolást és színházat is érdemeltek.

Honunkban módszeres rendezőképzés az 1945-ös történelmi fordulat után következett a Rákóczi úti Uránia házban. A Moszkvából hazatért Hont Ferenc jegyezte az első éveket; szovjet példára is, mert művészetén kívüli bolsevik szabadság: az élő szó és művészet otthonában a rendező politikailag, színházvezetőként is biztosítja az eszmei éberséget. És ha mégsem, a szervezeti-politikai hatalom azonnali kantározhatta vagy buktathatta a „konceptióként” magasztosított alkotói gondolatot vagy a tervezett előadást. Azaz: előzetesen személyekben is cenzúrázott, tiltott, büntetett, elhelyezett, leváltott. Évtizedeken át diploma nélkül így nem rendezhetett avatott személy, de még diplomás színész se.

Hullámzóan szakaszolva, olykor két-három évenként, máskor sűrű löketben három-négy hallgató diplomázott az 1948-tól Főiskolává avatott Rákóczi úti intézményben. Ahol 1968-ban a szokottnál nagyobb, tíz hallgatóból álló rendező osztály indult. Kevés dokumentumok között kivételes könyv beszél el az osztályvezető-tanár, Marton Endre hallgatóinak sorsát. Karinthy Márton feltárta társainak életét és gondolkodását: 68 fiai és elvtársai: ünnepelt alkotók, al- és főrendezők, igazgatók, tanárok és tanszékvezetők és rektorok és bukott ösdiákok krónikája.

(„Marci azt mondja, hogy az osztálytársai, rendező szakos hallgatók, többségükben az abszurd, lila, avantgárd irodalom és művészet hívei. Szakállasnak tartják és nem olvassák Móriczot, Kosztolányit, Adyt. Nem értik, hogy lehet ma Szomoryt, Bródyt, Szép Ernőt játszani. Nem ismerik Tersánszkyt. A régebbiek neve szóba se került, Németh,

Illyés se – írta Naplójában Karinthy Ferenc [I. köt. 1969. XI. 18.], s majd magasabbról látja a keserves jövőt: – Ha ez irányzat, szemlélet győz, megszűnik a magyar irodalom. Akinek nincs elődje, az maga sincs... Ezek elveszik az olvasóktól a magyar irodalom örömét. Az élet örömét. Nem ezek a szegény hülye diákok, persze. Hanem azok, akik ezt az egész abszurd irányzatot kitalálták, és későn, rosszkor hazai földbe plántálták. Ők persze nem merik azt így kimondani, hogy ami eddig volt, abból semmi se gilt. Ezek a diákok azonban kimondják.”)

KARINTHY MÁRTON harminc év múltán megszólította egykori társait, szembesüljenek a főiskolai évekkel és életükkel. Amely beszélgetésfolyammá dúsultan *A vihar kapuja* (Ulpius-ház, 2007) címmel színháztörténeté nemeseedett. Szerzője *Ördögörcs* címmel (Ulpius-ház, 2003) a Karinthy család regényének elejeként, a maga-látásának, felderítésének igényében is kérdezte a Színház és Filmművészeti Főiskolán végzett rendezőhallgatókat. Karinthy Márton társai: Ascher Tamás, Illés István, Nagy András László, Kertész (később, íróként Kornis) Mihály, Valló Péter, Meczner János. Továbbá Romániából késve érkezett, a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben végzett Szőke István, és a már Nagyváradon színészségébe belesavanyodott Gáll Ernő tartozott Marton Endre főiskolai társaságába. Karinthy-levélszólítására nem válaszolt a börtönviselt Romhányi László. Olvasót próbáló, de jól elrendezett szövevényes szövegfolyammal szolgál Karinthy Márton. Mert nem egyenként sorakoztatja alanyait és a vallomásokat, hanem három fejezetbe, Közlekedések, Találkozások, Elválások című gondolatkörbe szerkesztette, tördelte öt évük és a továbbiak eseményeit. Őt dicséri, hogy a magához való szigorúság társaiban is némiképp megnyitja a múlt kútját. S a beszélgetések, mint a kerek kút páros vödre, a fenti kérdező azt is segítette, aki lefelé haladt. Ilyenformán az Egész olvasatában tisztul a valahai osztály tagjainak felfelé vagy aláhanyatló sorsa. Azzal is, amit Karinthy nem kérdezett, s akként is, ki miről hallgat.

KESERVES KRÓNIKA összegződik az olvasóban, amikor a könyvet becsukja és átlengi a színházi emberré, művésszé (?) válás, avagy a kudarcba hullottság regénye. A szerző visszatérően tudakolja: miért nem szervülhettek baráti közösséggé? Karinthy Ferenc fia, Frigyes unokája Karinthy Márton. Aki gyermeki boldog édenét szerette volna újraélni a hivatáskeresés esztendeiben. Kísértette a Ménesi úti álomjáték, amikor Benedek Marcell unokáival a *Liliomfit* játszották. Festették a kulisszákat, jelmezeket varrtak, teátrumi kedvüket újságban harsonázták a rokonságnak. Kiváló művész-szomszédjuk, Molnár C. Pál díszlettel is segítette a kis társaságot. Sehol nem említi Karinthy, talán apja se tudatosította: abban a padlásszobában játszottak színházat, ahol 1951. november 11-én hajnalban Somlay Artur végzett magával... Marci színházmámoráról az *Ördögörcs*ből is értesültünk: gimnazista korában naponta járta a fővárosi színházakat, kétszer-ötször beült a Nemzeti, a Víg, a József Attila Színház egy-egy előadására. A *Tartuffe* után Major Tamás bácsi hazakocsizta, Bodrogi Gyuszi bácsi rákacsintott a színpadról, a nyári szünetekben Kazimir Károly mellett már forintért hoppmesterkedett a Körszínház *Zalameai bíró* próbáin. Hasonló boldog

színi világ képzeete nem elevenült meg társai emlékezetében. Meczner János és Illés István bölcsészdiplomával érkezett az Uránia-házba. Utóbbi miskolci orvos fia, a színházban díszletezett is, adomázó és erotikus történeteivel a színházi büfék hangulata került társai körébe. Ascher Oszkár, Ódry Árpád neveltje, Ady, Babits és más költők ünnepelt előadója, mozgalmi múlttal is, különféle színházak tagja, 1957-től haláláig (1965) a Déryné Színház igazgatója. Fia, Ascher Tamás első debreceni egyetemi éve után jelentkezett és érdemesült Marton Endre osztályába. Nagy András László nyomdászként lépett társai közé; Marton kedves színészenek, Kálmán Györgynek az unokaöccse, de közvetlen pártolását Simon Zoltánban érzékelte, aki a Nemzeti zenei vezetőjeként tekintélynek számított a főiskolán is. Valló Péter erősen akarta a rendezést, apja kérésére barátja, Horvai István, a Víg rendezője hiába próbálta lebeszélni, jelentkezett és felvették. Idővel az is feltűnik a múlt kútjából, hogy Marton Endre szerelmes volt Kornis Mihály anyjába. Gimnazistaként Kornis Sarkadi Imréről írt dolgozatával országos tanulmányi versenyt nyert, mégse vették fel az egyetemre, vélte: azért, mert „reformkommunista” gondolatok jegyében értelmezte az életművet. 1968 nyarán már válaszhatott; a bölcsészeten és a háromfordulós rendezői próbatételen is megfelelt. A hivatás ambíciója nem gerjesztette, mint mondta: „mert az én színházi működésem nulla volt, én csak főiskolás akartam lenni, nem annyira rendező”. Még az erdélyiek nem érkeztek meg, amikor egy órán Hegedűs Géza raccsoló bájával az alábbi bon mot-val összegezte az osztály mibenlétét: „Kéhem szépen, úgy látom, itt mindenki zsidó. Jól együtt lennénk egy minyéhe.” A távolról jöttek is értesültek erről, mert Gáll Ernővel Meczner közölte: „tudod, hogy rajtatok kívül itt mindenki zsidó?” Egyébiránt dr. Hegedűs Géza tanár úr „Hargitai Gábor” névvel 1961–64 között az angliai és franciországi magyar emigráns értelmiségről jelentett beszervezőjének, Virág Ferencnek (ÁBTL 3.2.3. -Mt-769/1 és a 3.2.1. -Bt-840-es dosszié).

Társai Romhányi Lászlóról csak homályos tényeket említettek: bár a lexikon sátoraljaújhelyi születését jegyzi, nyíregyházinak tudták, valami felső iskolát már végzett, talán hivatalban dolgozott, és párjával egy BM-lakásban élt. A közös együttlétek, viták alkalmával Romhányi gyakran mondta társainak: neki erről jelentést kell írnia! Kinek? Találgatták, de nem kérdezték egykor; Várkonyinének, a főiskola párttitkárának vagy a belügynek? A le nem darált belügyi anyagok között nem találtunk jelentését. 1964-ben káderkarrierre tervezett rendezőosztály végzett a főiskolán (Jurka László, Pétervári István, Lacina László, Szalai Vilmos), melynek téves jeleit tapasztalva finomították a személyi politikát. Időközben a főigazgatóvá kinevezett (1966) Nádasy Kálmán is érzékelhette, a rendszerszerű elvtársi közepszer: kollektív nívótlanság.

Az emlékezők alig valamiben egyeztek, de abban talán igen: Ascher Tamás biztosan ígéri a jövő színházi emberét, tehetségfogyatékos voltában pedig Romhányi az évfolyamelső. Elegyes tehát az összetétel: középiskolát és egyetemet végzett diákok és családi ismerősök mellett a kisebbségből érkezett társak is színezik a Vas utcai társulatot.

1968: ALÁAKNÁSÍTOTT ÉV a nyugati- és a keleti világ történetében. Más-más gránátmező robbant Párizsban és Prágában. Feltűnő, hogy a párizsi diáklázadás csak pletykás-anekdota-formán tűnik elő Karinthy Márton könyvében. Igaz, a hazai lapok módjával tudósítottak az eseményekről. Arról még igen, hogy a diákok elfoglalták az Odéont, de hogy Daniel Cohn-Bendit és bandájának vandalizmusa 11 millió frank kár okozott a színházban, arról hallgattak. Amint az avignoni nyár anarchiájáról is; Julian Beck és a Living Theatre társulatának dühödt, botránysorozata Jean Vilar két évtizedes életművét megalázta és megrendítette. Kevés jel utal arra, hogy testvéri érzésünk a cseh és szlovák földek tankosított foglalásával felkavarta volna az induló osztály tagjait. Nagy András László említi: „dermesztő két hét jött augusztus 21-től, amikor a prágai bevonulás mellett folyt az izraeli háború is, és kifejezett háborús helyzet jött létre, amikor hetekig jóformán aludni se tudtam attól, hogy a világpolitikai esetleg beleszólhat az én sorsomba, és esetleg mégsem fogok főiskolára járni”. Igaz, hogy egy évvel korábban, 1967. június 7-én robbant a hatnapos háború, vele olyan feszültség Izrael és az arab országok között, amely a hatvannyolcas év világdiplomáciáját is szaggatta. És azóta is: meg nem tisztuló gennyező kelés glóbuszunk hétköznapijaiban. Ascher Tamás említette még egykori nyugtalan-ságát; idővel Marton helyettese, Kazán István magyarázta Moszkva elvtársi szempontjait, amire a diákok csak legyintettek. Az emlékekből a vietnami háború kihullott, noha abból a kádári propaganda tartósan mozgalmi ügyet szított. Összegzően: a könyv vallomásait valami tapintatos, szemérmes depolitizáltság lengi át, amely már kevésbé a múltat jellemzi, inkább a közelmúltat: a vendiákok az ezredfordulóból így is hitelesíthetik egykor volt magukat.

(VALLOMÁS-EREJŰ a hallgatás Karinthy Márton könyvében, miszerint a fiatalokat foglalkoztatta volna a romániai és a cseh kérdésben a magyarok ügye akár csak a színházi törekvések területén is. Egy történet dereng elő Gáll Ernő emlékében: Balogh Edgár fia, a kolozsvári Balogh András ösztöndíjjal a főiskolán vendéghallgató, s a Marton-osztállyal indulatos vitában keveredett Erdély kérdésében. Volt, aki visszhangosan jelentett, mert az ügyről a szeku is értesült. Ma már tudnivaló, a két titkosszolgálat együttműködött. A szeku megtagadta Balogh visszatérését Budapestre, így Gáll legendája. A hivatalos adatok szerint viszont Balogh három évig tanult a pesti főiskolán. Egyébiránt a partiumi és az erdélyi homályból érkezett két diák volt annyira óvatos, hogy kisebbségi sorsát nem avatta témává társai körében. Gáll a pesti életet és a belterjességet nem szokhatta, Szőke viszont könnyen igazodott. Más egyetemeken, Debrecenben, Szegeden, a fővárosban 68 nyarán és a további években a diákok már felderítő utakra indultak; zenei, irodalmi, néprajzi, színi érdeklődéssel tájékozódni, találkozni, ismerkedni a sorompón túli magyarokkal. A Marton-osztályról értesülésünk annyi, miszerint Karinthy Márton az, aki a Biharkeresztesen túli tájon is járt, Gáll Ernő vendégeként; a Tündérlaki lányok előadását említi, továbbá a My fair Ladyt és Széles Annára emlékezett. Noha odaát lett volna más, és a többieknek is néznivaló; Szabó József Illyés Kegyencét állította színpadra [Kolozsvár, 1968 ősz]. Taub János Pinter darabját, A gondnokot [Temesvár, 1969 tavasza], hogy a következő évek eseményeit itt most ne említsük.

Idézzük még a korhangulatot. 68 tavaszán és nyarán a be nem avatkozás jegyében a Nyugatnak igen kedves dallamot fuvaláztak a Kárpátokon túl: a román elitársak, megtagadták a hadügyi koprodukción. Félték a precedenstől, hogy ők következhetnek. Előjátékformán az erdélyi magyarság kérdése a sajtóban is bonyolódott. 1968 áprilisában Aczél György az MSZMP KB Politikai Akadémiáján mondta: „a szomszédos szocialista országok magyar nemzeti kisebbségeinek kultúrája nemcsak az illető ország szellemi életének, hanem az egyetemes magyar kultúrának is része” [Eszmének erejével]. Zárt körben beszélt Aczél, ami hamarosan felerősödött, mert május 10-én Darvas József, az írószövetség elnöke a nyilvánosság előtt közölte: a szomszéd országok magyar irodalma az egész magyar irodalom „szerves része” [Népszabadság, V. 11.]. Május 20-án a bukaresti magyar nyelvű pártlapban, az Előrében Domokos Géza „beavatkozási kísérletnek” nevezte a Budapestről küldött szellemhangot. A románok, mint máskor is, jól játszottak; nem sértődtek meg. Sőt, engedékenyséjük jeleként, próbatesztelték a kádári politika hevét és tervét. Ami persze az internacionalizmusban főtt változatlanul, és viaskodtak, mint Karinthy Ferenc figurái a Gözben. Az államközi színházcserét a románok nem blokkolták, így szeptemberben a Kolozsvári Állami Magyar Színház Madách Tragédiájával és két román darabbal Budapesten és Debrecenben vendégszerepelt, a Thália együttese pedig a Tótékkal és Móricz Csibéjével látogatott Bukarestbe. Tudnivaló: feszült politikai pillanatban a színház mint a kisebbségi lét propaganda-intézményeként is működött a román politikában. 58 őszén, ha már Kádár februárban Vásárhely főterén órát járt, és megállapította, hogy „magyarok is élnek Romániában”, ősszel a vásárhelyi Székely Színház Magyarországra látogathatott. Majd ismét durvuló fordulatok hajnalán, 1973-ban a sepsiszentgyörgyiek Tamási Csalóka szívárványával és egy román darabbal turnézhattak a „szocialista testvérországban”, csöndesítvén az itthoni nyugtalanságot. Sugallva és harsonázva: boldog magyarok élnek Romániában...

Most az „ereszd meg” stációjánál járt a román politika; ilyenképp szerveződhetett a Domokos Géza jegyezte Kriterion Kiadó, Huszár Sándor főszerkesztésében A hét művészeti-tudományos hetilap készülődött, s a bukaresti tévé magyar adása is, melynek felelősévé Bodor Pált avatták.

1968: más gesztusok is feltűnnek. A kolozsvári színház történetében ez év őszén először és utoljára Illyés-bemutató: a Kegyenc. Filmes esemény: 1947-ben Tamási Mezei próféta című filmjét már nem forgathatták a Hargitán, 1968-ban Kósa Ferencnek és alkotótársainak sikerült kiküzdeni, hogy '69 nyarán Dózsa-filmjüket [Ítélet] román-szlovák-magyar együttműködésben, erdélyi helyszíneken, Déva váránál és a Felvidéken, Árova váránál rögzíthessék. A szlovákiai magyarok képviseletében Beke Sándor rendezőként 1968 tavaszán Nádasdy Kálmán növendékeként diplomázott a Rómeó és Júlia komarnói [Komárom] előadásával. Beke még ez évben megalakította a Kassai Tháliát. Sunyovszky Szilvia a pozsonyi szlovák főiskoláról átigazolhatott Várkonyi Zoltán osztályába, a kolozsvári Vadász Zoltán [Tiltott terület] és Széles Anna magyarhonban forgathatott [Pokolrév]. Ebbe a politikai-engedékenységi sorba tartozik az is, hogy Szőke István és Gáll Ernő a budapesti főiskolára juthatott.

Említettük, alapos késéssel érkeztek, ami a szokásos román hivatalosság próbatétele: bírják-e türelemmel a jóváhagyások stációjárását. Gáll, aki nem részletezte, miként

lehetett felvételi nélkül hallgató Budapesten, azt mondja bukaresti útleveél-instanciázásáról: haszna is mutatkozott, mert kiváló román előadásokat láthatott. Am egy nevet, darabcímet sem említ, még a Bulandra színház modernségéről sincs szava. Szőke hallgat színházi múltjáról, talán sértettségében is, hiszen akadémiai vizsgáin jelentéktelen epizódokat játszhatott. 1966-ban végzett, s illetet volna említene, hogy olyan súlyos, formátumos színészeket láthatott esténként a már neve-fosztott Székely Színházban és tanítottak a főiskolán, mint Tanay Bella, Lohinszky Lóránt, Kovács György és a rendezés mestere, a kiváló színházi ember, Tompa Miklós. Am a honi diáktársaknak is vékony az emlékezetük a színi előadások dolgában.)

KÜLVILÁGI ESEMÉNYEKet említettünk, melyek kevésbé érintették az induló főiskolásokat. Avagy Alan Baddeley vélekedésével magyarázzuk, miszerint a „megfelelő hívóingerek”, vagyis Karinthy Márton kérdésimpulzusai hiányoztak, hogy „az interferencia hatására elveszettek tűnő elemek újra hozzáférhetővé váljanak” (Az emberi emlékezet). De itt már az akaratlagos és a nem akaratlagos „emlékezet-előhívás” kérdéséhez érkeztünk, melynek okáról és változatairól a tudomány is bizonytalan. Miért is ne lenne az a kérdező is, aki évtizedek múltán ismerkedik diáktársai életével. Mondottuk, a kései memoár némaságában is korjelként értelmezhető. Szót se ejtenek arról, miszerint akkor vagy később alkotó gondjuk lett volna, hogy szembesüljenek az 56-os forradalomból következő tiltó, szorító, anatómák kérdésekkel. Illés István és Nagy András László pártos és KISZ-es buzgalommal ugyan mit mondhatna évtizedek múltán? De a családi indíttatás is blokkolta a kérdést; meglehet, többeket az „ellenforradalom” iskolai és családi tétele nevelt megbízhatóvá. Lappangó görcsök: a belterjes pestiséggel szembeni csoport óhaja dereng fel Illés emlékezésében. Ascher az, aki ellenzéki körökbe előadásokra, művészi eseményekre járt. S így okkal mondhatta Karinthynek: „Én addig szerettem barátkozni, amíg én szabtam meg a közeledés feltételeit.” Fölénnyel nézte, véleményezte társait. Nem tagadja, infantilizmusában önvédelmi stratégia is működött. A készülődésben Ascher változatos magántanszékeken képezte magát, Nyírő Gyula pszichológiáját tanulmányozta, aztán Heller Ágnes és szellemköre is formálta. Társai vallomásából kevésbé érzékelhető hasonló alkotóemberi nyugtalanság és érdeklődés. Am az is feltűnő, hogy Ascher a hazai politika korábbi évtizedeiről kerüli a vélekedést. Alighanem családi tapintatból, hiszen Major áldozatának azért bajosan mondható; mert apja 1945 után művészként megbízható pártkádereként jutott különféle posztokra. Nem különben a többiek; öregdiakként sem óhajtják tételezni egykori és későbbi életüket. Aminek készültségük renyhességénél mélyebb oka: egykor tudták a hallgatás leckéjét, az új világban pedig a „pártatlan”, „művészi” attitűd már a 90 utáni önvédelem jele is. Többen beszélnek: Babarczy László hatásosan, szellemmozdítóan beszélt Mejerholdról és Brechtről. Nem említik, de bizonyos, olvashatták a *Korszerű Színház* köteteit, s például Martin Esslin *Az abszurd dráma elmélete* című könyvét is (1967), igaz nem a kölni kiadás fordítását, mely már a kelet-európai írókat is tárgyalta. De ki beszélt színész- és rendezőhallgatóknak a hagyományról, a Főiskola életre hívóiról, Egressyről,

Paulayról, továbbá Hevesi Sándorról, Gellért Endréről? Korszakos színészek, Jászai, Somlay munkásságáról? Hegedüs Géza vajon elolvastatta velük Csathó Kálmán két mesteri könyvét a Nemzeti Színház kiválóságairól?

ÉS NÉMETH ANTAL életművéről ugyan mit tudhattak?

(1968. október 7-én még a Madách emlékérmét vette át Németh Antal, és október 28-án elhunyt. A Nemzeti Színház igazgató-főrendezője [1935–1944] a háborút követően tiltott, 56-tól vidéken túrt kiválóság nekrológja a Népszabadságban, a Magyar Nemzetben egy hasábon néhány mondatot érdemelt, a színházi hetilapban valamivel többet, a Népszavában semmit. De az emléksorokban egyetlen adat nem utalt Németh háború előtti rendezéseire, hatalmas elméleti, történeti munkásságára. S ami hökkenetes: 68 őszén a Boldizsár Iván nevével jegyzett Színház címmel új havilap sem búcsúztatta. A főiskolán ugyan ki méltatta volna Németh Antalt; ki olvastatta volna el diákjaival Csongor, Bánk, Tragédia monográfiáit, s ki merült volna el az 1930-as kétkötetes színházi lexikonjában? Amely mély műveltséggel, tudósi igényvel megírt történeti és fogalmi-esztétikai szakkikkek mellett a huszadik századi modern alkotóit, például Tairov, Mejerhold, Reinhardt, Copeau munkásságát és az új törekvések intézményeit ismertette. A hazai színháztudomány hasonlóan tágas horizonton és színvonalon kézikönyvet máig nem adott közre. Miért a némaság Németh Antalról? Tartós görcsnek mutatkozott: Major Tamás árnya 1945-től 1986-os haláláig kísértette a magyar színházi élet minden napjait. S ha nem is írja Karinthy Márton: szabadságfosztottságunkban a szakma ördög-görce Major Tamás okán is fogant.

Múltbeli némultság – újkori tudatlanság. Lengyel György újkori emléke: 2002 tavaszán Németh Antal születésének 100 évfordulóján a Farkasréti temetőben a mérnök-végzettségű Jordán Tamás, a Nemzeti igazgatója így kérdezte a koszorúzásra várók csoportját: „Mondjátok már, ki volt ez a fasz?” – merthogy beszélnie illett a sírnál. Aminek védettségét kezdeményeztem a kilencvenes években Demszky Gábor fővárosánál, de a kulturális bizottság még napirendre se vette a kegyeleti ügyet. Németh illetőségét Jordánhoz hasonlóan egykori és később végzett rendezők serege is kérdezhetné volna.)

MAJOR TAMÁS mint érdekelt. Általános tanügyi korhelyzet: a Tanácsköztársaság heroizálásának kódében eltűnt Trianon, el a holocaust, a doni omlás, és kellő mélységében eltűntek a nyilas és a Rákosi-idők is. Megannyi sorsunkat szólító esemény, az egyetemleges magyar tanügy néma fejezetei. Tiltott zóna! Horthy fasizmus... – s erre villázni lehetett a társadalom és a magyarság trágyáját. Ilyenképpen a hallgatók a magyar irodalmi és művészeti élet alkotásainak nemes műveit, fejezeteit sem ismerhették meg. A Pokolrév (r. Markos Miklós), a tévé Bors-sorozata és az Imposztorok (r. Mária Fél, 1968) nívóján el lehetett intézni a 19-et és a húszas éveket – és a későbbieket is. Kérdezhetjük: a főiskolán volt-e, lehetett-e tanár, aki tudta és merte volna árnyalatosan, hitelen elbeszélni a megtörténtet? Ascher Tamás azt mondja: Major kikerült a hatalomból, és csak színész volt a Nemzetiben. Rendezhetett egyet-egyét. Akkora súlya azért volt, hogy befolyása már nem volt.” Mélységes tévedés. A jelzett években Major még országgyűlési képviselőként például megtámadta a parlamentben a *Nem félünk a farkastól* című, Madách-beli előadást (1967. december.

r. Lengyel György). Pontosítva Aschert: Major nem egyet, hanem évente kettőt vagy többet rendezett, s nem amit engedtek, hanem amit akart. Főrendezői megbízatását pedig nem gyakorolta, mert a színészek elmondták: a Nemzeti más előadásait nem nézte meg és nem véleményezte, nem javította. Egyébiránt a főiskolán a rendezői főtanszakvezetőként vette fel a fizetését, ha tanított, ha nem. Hatalmi ereje nem poszttal vagy KB-tagsággal mérhető, hanem jelenlétének pártos sugárhatásával. Ugyan miért nem lehetett az 1945 utáni magyar színháztörténetet elbeszélni a főiskolán? Mert Major Tamás művészi és egzisztenciális voltát súlyosan érintette volna. Major, az Illegális-legendája, maga a párttörténet fejezete. 1945 után szívós demagógiával, jobbára nevét se említve, Németh Antal Nemzeti Színházát folytonosan piszkolta, melynek 1930-tól tagja volt. Különös, mégse hagyta el, sőt: munka nélküli illegalitásában is elfogadta a Németh Antal által utalt fizetést. Major maga volt a pártfolytonosság jelképe a színházi életben. „Gát a párt...” – írta naplójába Kodály Zoltán (*Közélet, vallomások, zeneélet*).

Ascher okos, tájékozott, ugyan miért kicsinyíti Major helyzetét, jelenlétét? Karinthy könyvének más fejezetében Ascher Babarczyt idézi még a nemzedéki készülődés gondolatában: „Ha Major nem volna ilyen kínos politikailag, azonnal mögé kéne állni. De sajnos, mint a KB tagja, az elmúlt harminc évnek politikai figurája, ez lehetetlen. Én is úgy gondoltam.” Igen ám, de eltelt egy évtized, s 1982-ben a Nemzetiből a Székely-Zsámbéki-Ascher-triumvirátus Majort mégis hívta-vitte a Katona József Színházba. Bizonyára művészi mellett politikai megfontolásból is. Önvédelemből, s egyben puccsolva, feladva az új nemzedék színházának morális alapozottságát.

(A IX. pártkongresszus [1966. december], melyről három korábbi szónoki tündöklés és KB tagság után eltűnt Major Tamás. Helyét váltva Keres Emil áldotta a rendszert, és szavazták a KB tagjának. Aczél György hallgatott a pártfórumon, mert 69-es haláláig Szirmai István a posztja szerinti fő él-ide-oda-lógus. Már idézett, 68 áprilisi előadásából kitűnik, Aczél furmányos elvtársi stíljében a diákság képzése és a tanárok készülsége dolgában a „mechanizmus” gondolatát is pendítette: „vajon iskoláinkban nem kell-e tovább javítani az életre való felkészítés módszereit, vajon egyetemeinken mindent megtettünk-e a jövő értelmiségi rétegének, a jövő emberének tudományos, szocialista képzéséért, neveléséért? Vajon, marxista tanszékeink elég színvonalasan, korszerűen tanítják-terjesztik-e világnézetünket?” Természetesen nem, amit nem csak én állítok, mert nemzedéki válasznak mutatkozott. Azzal, hogy 68 tavaszán és nyáron Európát és életünket megrengető események történtek, az ütemzavar felerősödött. Bármely egyetem vagy főiskola KISZ-bizottsága egy gitáregyüttes koncertjénél többet már bajosan szervezett.

Feltűnő engedékenység az aczéli körben: mítoszok változatai alkotásokban mutathattak meg. 68 tavaszán a Ki Mit Tud? immár negyedik alkalommal rengette meg a magyar világot. A zsűrielnök, Major Tamás összegzésként sajátos javaslattal szolgált a jövőre nézve: csak klasszikus költők, írók szerepeljenek a versenyzők műsorában! Ravaasz gondolat. Mert Juhász Ferenc, Nagy László, Simon István versei is elhangzottak, márpedig azokat nem a klasszikusok korában, hanem jelenérvényűen kellett értelmezni.

Major érzekelte a politikai kockázatot, az újabb költők verseit sose mondta. Óvta magát zsúritagként is, mert tiszte időszerű közérzeti, netán kényes politikai gondolatok értelmezését igényelte volna. Mozgalmi múltjába révülten egykori Petőfi, Ady, József Attila verseit mondta változatlanul, politikai célzatú sorok nyomatékolásával. A modernek képi világa bonyolult is volt az ő politikai, didaktikus, újfelemelő versmondási gondolkodásának, előadói stílusának. Voltaképp a főiskola is a majori gondolkodás szerint működött. Bármily kitűnően tanított is, de Gáti József vers- és beszédiskolája a klasszikusokra alapozott, a modern magyar költészetre igazán nem művelte a hallgatókat. Major numifikációs javaslatát a lapokban is elvetették, s a tévé gyakorlata [a versmúsorok szerkesztője: Ascher Gabriella] és a *Ki Mit Tud? újabb évjáratai* egyre inkább igazolták: a fiatalok igénylik és mondják poézisünk modern vonulatát.)

Az Ifjúság ügye a művészet körében: 68 nyarán Várkonyi Zoltán forgatta, és karácsonyi ajándék: az *Egri csillagok* filmváltozata. Molnár remeke, a *Pál utcai fiúk*, Fábri Zoltán filmje is ebben az esztendőben készült. A tévé „alkotmány”-ünnepi eseménye: a *Bánk bán* (r. Szinétár Miklós). Címszerepben: Latinovits Zoltán, aki épp a nyáron hagyta el immár a Thália Színházat is, s egy szakmát hökkentő fordulattal, a fővárosból vidékre, Kecskemétre szerződött. Egyébiránt Jancsó Miklós *Csend és kiáltás* című filmjét nevezték a szeptemberi velencei fesztiválra. Augusztusban Jancsó már a párizsi tavasz ihletében is, a *Fényes szeleket* forgatta Veszprémben. Már Latinovits nélkül, mert a színész a *Csend és kiáltással* zárta magát. Véleményét Jancsó módszeréről már korábban megírta a rendezőnek címzett levelében. Latinovits pódiumon ezen az őszön rendezhetett először: az Egyetemi Színpadon Nagy László *Ég és föld* című oratóriumát szcenírozta. Az Irodalmi Színpadon pedig két bámulatos alakítása következett: a Sport és Költészetben Karinthy Frigyes *Lógok a szeren* című monológjában döbbenetes önvállalással valóban lógott a szeren; két lábát s gyűrűbe illesztve fejfelé lefelé mondta Karinthyt. Az *Ujjé a ligetben!* című esten pedig Szép Ernő szövegével páros táncot lejtett egy bábuval. Mindkét műsort rögzítette a tévé, de annyi hitványság árjában Latinovits jeleneteit soha nem vetítik. Egyébiránt 1968 őszén tíz aranyérmert nyertünk a mexikói olimpián. A futballválogatott is, melynek örömét elsodorta egy közlemény: Varga Zoltán elhagyta az olimpiai falut. Tudatni kellett, mert a zseniális játékos az összeállításból már hiányzott. Utólag látva: talán jeleként a Puskásék távozását követően a honi futball omlásának második, morális stációja kezdődött; és a fröccsös komaságban eladatott meccseknél még nem is végződött...

Úgy hírelték, Latinovits Kecskeméten Csurka István dramatizálásában az Esti Kornélt alakítja, de Kosztolányi hőse talányosan eltűnt a műsorból, helyette a színész tündökletes művész-Liliomot élt a színpadon. Esti Kornél filmen is anatóma: Ranódy elkezdte forgatni Latinovitscsal, s aztán leállították. Nem is okolták, miért. „Csak” – mondta egy évtizeddel később Ranódy. Ezen az őszön a Katona József Színház városának 600 éves ünnepén a színház Katona-drámát nem játszhatott. A *Ziskát* tervezték, de a magyarok és más testvér elvtársak Csehországban című, nyárvégi, leszállított akció jegyében, megtiltották a huszita

forradalom történetét. Helyette Illyés *Dózsa György*ével köszönthették a várost. Gesztusként is, merthogy 1956-os tiltását követően Illyés drámája először kerülhetett színpadra. Aczél a *Fáklyalángot* is feloldotta az anatómiából: az 1957. március 15-én bevégeztetett előadást 68 januárjában a Nemzeti a Bessenyei-Ungvári-párossal felújíthatta, s ősszel Bessenyei-Kossuthtal a Miskolci Színház is Illyés drámájával kezdhette az új évadot.

Az esztendő 56. évfordulása évének is tekinthető. Háztájis, weekendtelkes-vityillós boldogulás hajnalán az 56-ot felejtő, immár felejtetni akaró istenáldotta nép aligha gondolt a Kádár-Czinege tankos kalandjának mélyébe. Augusztus 18-án, vasárnap, a magyarok széles tábora a televízió előtt ült: a Táncdalfesztivál döntőjével ünnepelt. Félmillió szavazat, s fordulat a tánczenei-pódiumi slágervilág történetében: az Illés, az angliai turnéről és nagylemez hírével hazatért Omega és Zorán dalait Záhonytól Sopronig az egész ország énekelte, lemezeit hajszolta a következő hetekben, hónapokban. A kislány a zongoránál stílizálása mellé immár az Amikor én még kisser voltam és a Kiabálj, énekelj-féle dalok nemzedékváltás bizonyos jelét harsonázták.

Karinthy Márton a '68-as kezdés idejéből, a szakmai készülődés, a sorsvieszkódás dimenziójában a benső kapcsolatok áramlásáról és a viszonygörccsökről faggatta társait. Említettük, a külvilág szorongató emlékei évtizedek múltán is alig kísértette az öregdiákokat. Noha egyik-másiknak a családi múltidézésben, az egyéni görccsök feszülésében a történelem izomrángása is felvillan. Nincs jele annak sem, hogy elmélyült kapcsolat alakult volna ki tanár és diák között. Egyik rohan, megannyi feladata, film, rádió, tévé, vagyis a pénzkereset szalajtja, a másik talán a kérdések elől fut. Nívótlansága okán a harmadik az ifjakat nem érdekli. És az is kórszimptóma a mélyben: Pártos Géza, talán a legkiválóbb rendező-tanár 1969-ben Angliáig futott.

Egy művész-tanár, aki színházat vezet, főrendez, netán párttag, avagy olyik kérdésben kora reggeli telefonanácsosa is Aczél Györgynek, a világ dolgairól mert volna őszintén beszélni diákjával? Képzelné is bajos. Már egy olyan hatalmi kör beavatottja, aminek játékerét pontosan ismeri és gyakorolja. A *Cseresnyéskert* szakmai észrevételeivel akár le is nyugózi diákjait, de a világ tágabb, eszméltető összefüggéseiről már nem, vagy csak fedetten, óvatosan beszél – ha beszél... Voltaképp mentesítve, lefokozva magát pedagógiai hivatásában, csonkultan gyakorolja tanárságát. Diákjai pedig zápnak. Amiben a tanári hiúság tovább romlasztja a levegőt. „Kritikát semmit! Elvtelen hajbókolást!” – parancsolta Ádám Ottó, apjának akkor nagy barátja, Karinthy Mártonnak, aki szerényen észrevételezni óhajtott valamit a Tanár úr rendezésében (*Ördöggörccs*). Biztosított kapcsolat – a felvételi és vezető pedagógiai szempont a tanügyi menetben. Paál Istvánt és Fodor Tamást nem vették fel – méltatlankodik Ascher Tamás. Bucz Hunort sem. Mert egy abszurd szempontra hivatkoztak: a készéretteket nem lehet formálni! Képtelen és agyafúrt pedagógizálás. Ugyan, a tanárok honnan tudhatták két-három forduló üzemmenetének röpke disputájából, hogy ki mit tud, s miben kevésbé tájékozott, és fejlődnie tanácsos? Azért nem juthattak

főiskolára, mert többet tudtak a színházról, mint java a felvételizőknek? Avagy inkább azért, mert hivatottaknak mutatkoztak? Vajon, a pedagógia nem a gondolatok eszmecseréje, nem az érlelődés művészete is? Hogy tanár és diák társalgásban alakítja, növeli egymást. Csakhogy pállott a szellem, a „hajbókolás” légkörében tizenöt-húsz éve egy tanártársaság uralhatta a főiskolát. Amely pártos hitbizományban is a színházi életet meghatározta, ilyenképpen a bizonytalan, szembesítő helyzetektől óvták magukat. Azaz: a szakmában már elmerült új nemzedékkel nem óhajtottak eleven, szellemi eszmecserét. Példa erre: Ruszt József, aki az Universitas Együttesben egy nemzedéket felnevelt a hazai színházi életnek, a Karnyóné előadásával Nancyban a fesztivál nagydíját nyerték el (1965), de a Főiskolára nem hívták meg tanítani. Ebben különböztek a cseh, a lengyel vagy a román rendezők elejétől: azok státusukat, előadásokat kockáztattak, fiatalokat pártoltak, tiltakoztak, a hazai rendezők viszont posztok birtokosaként jólnevelten igazodtak, s művészi munkájukban egyre sorvadtak.

Ami pedig diákjaikat, választott hallgatóságukat illeti: Karinthy könyvéből kitűnik: a bulizások, közös focizások, kölcsönös közreműködés a másik rendezésében, ugyan közös emlék, de barátságok mégsem szövődtek. Ellenkezőleg, inkább az a meglepő, hogy az osztálytársak évtizedek távolából is mennyi hitványságot elmondanak egymásról. Értelme nincs a jelzőket sorolni és listázni, ki kit s miként látott ostobának, tehetségtelennek, jellemtelennek. Ami tetőzött egy zsidózó-verekező botrányban, melyre mindenki másképp emlékezett. Ascher Tamás sehogy, s mint Karinthy megjegyzi: ő aztán nagyon tud nem emlékezni.

ASCHER TAMÁSRA, akiről többen elismeréssel beszéltek, Kornis Mihály fújta a lángot. Köztük Ascher a legkülönb, de külön hóbortjait, gyermekded allűrjeit sorolták. Miként maga is így látta vissza magát: kamaszságát, bizonytalanságát fedezte a clown álarcájával. Nem érett még felnőtté, mondta magáról. Aki ismeri a Parttalan realizmus-vitát (Garaudy), a cseh kulturális központba járt Menzel, Forman filmjeit nézni, Wroclavba utazott fesztiválra, s Dickens szemével nézte társait: „Minket négyünket groteszk, karikatúrisztikus zsidó gyerekeknek láttam” – jellemezte egykori látószögét. Alighanem sikeres kaposvári élete egy nemzedék alkotói lázában tovább nyújtotta pózidejét. Mert a Nemzetiben is gyakran játszotta magát (1978–82). Színháziak másfél évtized múltán is beszéltek: infantilis tekintetnélkülisége olykor az emberséget és a művészi munkát is sértette. „Válogatott toprongyokban” alakított, s leplezván, hogy őt is még az ördöggörccs kísértette. „A felnőtt nem tudás, a Kádár-kor legjellegzetesebb szimptomája” – mondta Ascher pontos látóleletként. Csakhogy a Kádár-korban is, családok, munkahelyek szerint, a szokások és az illemrend tiszteletében éltünk. A színházban is: másként éltek a kaposvári színészek, és másként a Nemzetiben. Az pedig nem Kádár vagy Aczél kényszere, hogy a Rendező úr a nézőtérre feltett lábbal, szakálláról csurgó kakaós képpel nyegléskedjen Kállai Ferencsel vagy bárki mással. Bizonyára zavarta Aschert és társait a formátum is, és a színház neve és hivatáskényszere, amit próbált fedni és oldani.

Kaposvárhoz mérten elegyeset mutattak rendezései, a Weöres-játék (*Octopus*) hatását talán mégse a darabzáró zenekar hangzatosságával mérjük, s *Repülési kísérlete* sem volt olyan bátran attraktív, mint a debreceni előadás (r. Gali László). Ascher diákéveiben is viaskodott, hogy egy életét a rendezésre tegye-e. Mert annyi más is vágyott lenni. Munkássága, a kaposvári, majd a Katona József-beli munkái igazolják: bölcsen döntött.

VALLÓ PÉTERT társainál erősebben növesztette, miszerint: „végigasszisztáltam az egész színházi életet” – ahogy mondta Karinthynak. Vélhető, Aschernek kezdetben hiányzott, hogy nemzedékéből kibújva nagyobb formátumokkal is megküzdjön, újabb főiskolai kurzust járjon méretes egyéniségekkel. Nem arroganciával, nem előítéletesen, hanem a kölcsönös bizalom és a szellemi érzékenység hullámhosszán. Valló dolgozott Vámos, Várkonyi, Ádám Ottó mellett, Gábor Miklós, Tolnay Klári, Mensáros László, Ruttkai Éva alkotói természetét is közről megismerhette. Talán Horvai bátorításával és használati utasításával is Veszprémben vizsgaként merte vállalni *Az ügynök halálát* a Vígből távozott Latinovitscsal. S ha olykor robbant is a színész, Valló huszonkét évesen is bölcsen kezelte, és kölcsönös bizalomban dolgoztak. Erős, szuggesztív rekviem született: „nagyszerű ritmusú, jó légkörű [...] nagy hatású előadás” – véleményezte Balogh Elemér a *Veszprémi Napló*ban az ismeretlen fiatal Miller-előadását (1972. XII. 10.). Amelyben a temetés zsidó rituáléját is éles képességben jelenítette meg. Alighanem azért is, mert Valló zsidó voltát is vállalva beleégette amerikai látomásába. Ami főiskolai szakrális gondolkodását érlelte: Prométheusza az antikből vétetett egyetemesség, Laskai Osvát *Passiója* a keresztény mítoszt, az *Ügynök* pedig mélyen a zsidó sorsközösség rítusát idézte fel.

Rendezőnek képződni nem stilsztikai-technikai okosodás, hanem elsősorban műveltségi és személyes érzékenységi próbatétel. A mű gondolati, szellemi várázskörét megteremteni úgy, hogy időszerűségében egyéni és közösségi ügyként színpadi, gondolati cselekvéssé avatva kollektív látomássá hevüljön. Színpad és nézőtér lelki-gondolati együteműségét megteremteni, legjobb igényben pedagógiai mellett bölcséleti feladat is. Eszmélkedésünk, az '56 utáni értelmiség készülődése leltárhányos tételeket mutatott. Bölcsészeti fakultáson a hallgató még kereshetett és olykor talált eligazító tekintélyt. Ascher sorolja élményteremtő alkalmait, amikor a filozófiai körben Bence György, Kis János, később Erdély Miklós és mások nyitották gondolkodását, „az egész fiatal filozófusnemzedék között ücsöröghettem” – emlékszik a szellemérlelő alkalmaira, majd megjegyzi: „A főiskolán viszont, semmilyen komoly filozófiai, pszichológiai, ideológiai kérdést nem beszéltünk meg. Soha semmit. Ez a kor jellemzője volt.” Folytassuk gondolatát: ugyan ki lett volna az a tanár, aki például a Karinthy Ferenc által hiányolt Illyés vagy Németh László gondolkodását a két világháború közötti társadalmi kérdésekből kibontsa? Éppen az ötévi huzakodás után bemutatott *Kegyenc* (1968. IV. 26.) rendezője, a tanárságát komolyan művelő, sok nemzedéknek a színészi alapokat oktató s becsült Vámos László elemezte volna Illyés drámájának újkori kérdéseit? Bajosan, mert már a szereposztással

is lefokozta a drámát és előadását a Madách Színházban. Mert a római múltba helyezte a sisterső jelenkori tragédiát, a zsarnokságban az önfeladás drámai folyamatát. Ilyenképpen hiábavaló kérdés: ugyan ki lett volna az, aki Illyést párizsi éveinek avantgardista barátságai nyomán, az *Übü király* olvasójából és Cocteau *Az Eiffel torony násznépének fordítójából* vezesse a hazai társadalom és színházi gondok terepére? És a magasba, fel, akár Monstségur várába, a *Tiszták* pusztulásának látomásáig (Pécs, 1969. XII. 19.). Ki lett volna az a formátumos, tehát bátor szellem, aki legalább magánbeszélgetésben megvilágítsa Németh László darabjainak nemzési állapotát? Ádám Ottó színpadon és tévéfilmen többször rendezte drámáit. Még ha tudta is, beszélte volna, hogy írójának gondolatai aggodalomban fogantak, mert a harmincas évek közepén (1934) Sztálin cikkében felismerte: „szívós hatalomharc dühöng az érvek mélyén”. 1945 után még csak derengett: a szovjet hadsereg felszabadíthatta az országot a náci németektől és a hazai nyilas söpredéktől, de szabadságot nem hozott, mert hazaexportált ügynökeivel és feltétlen elvtársaival gyarmatosítóként uralta a politikát. S ha korábban nem, 1956 megnyithatta az elméket. Hát persze, hogy a szépíró és a drámaszerző 1945-ben is már pontosan tudta: az önvédelem módozatait szükséges keresni a közösségi megmaradás ígézetében. Darabjainak százas szériája se volt elég igazolás, hogy fel kéne fejteni sikerének titkát és gondolati mélységét. Tudósi gondolatok helyett idézzünk Gábor Miklós tanulmányából, a színész, a színházi ember megvilágosító erejű igazolása Németh László drámaírói hiteléről: „Az már furcsa, hogy éppen Németh László, minden magyar szerzők legintelligensebbje Madách Imre óta, a legtöprengőbb, leghamlettibb alakok megteremtője, éppen ő lett a »hősi« színjátszás áldozata. No persze: mindig meghatódunk attól, hogy magyarok vagyunk, mert mást nem tudunk kezdeni vele” (*A kos a mérlegen*). No, persze azért is, mert zsarnoki időben, ugyan mit kezdehettünk volna, amikor maguk a művek is bujdosásban éltek, hiszen *Széchenyi* is több mint évtizedes anatómia után juthatott újra színpadra 1968 őszén. De itt most az a fontos, hogy nem az irodalmár, hanem tanulmányában Gábor Miklós színész-rendezői lényeglátással igazolja Németh László színházi gondolkodását, aminek ébresztésére sem volt alkalmas tanár a főiskolán. Gáborhoz hasonlóan, Németh színpadi nyelvének mélységéről beszélt Bessenyei Ferenc is, aki tizenegy évi tiltás után Széchenyire készülhetett 1968 őszén: „Shakespeare drámáiban el lehet az akciók mögé bújni. Németh László esetében a mondatok sűrűségében van az akció, s köznapi hősei is shakespeare-i szenvedéllyel szólalnak meg. S a játékhoz is ennek a szenvedélynek kell érződni. Mondatai igazságát kell vállalnunk, mert ennek segítségével tudjuk csak azt a klasszikus kifejező erőt elérni, amely bennünk van” (*FSzM* 1968/31).

A kultúra szervességéről a huszonhét éves Németh László így írt: „A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnes irányítója. Ilyen értelemben volt a görögöknek és franciáknak, s ilyen értelemben nincs ma minékünk kultúránk” – írta 1927-ben (*Az én katedrám*). Nem volt másként 1968-ban sem. Nem

volt az már 1945-től, mert a marxizált-leninizált szovjetiség kalodájába zárt közélet taszította, szétzilálta s nem fókuszálta, nem gyűjtötte a szellem erővonalait. Rendezni pedig a belső mágneses erővonalak kondicionáltságát is jelenti. Színházi rendezőben különösen, hiszen az életet transzponálja művészetté, vagyis költői életté. Amit főiskolán a diákok nem tanulhattak meg. Igényük így a könnyedebb lázadás irányát mutatta: a nyugati minta távoli és ihlető. Mert a világot példázza, és nem magunkat gyötri.

Tényként: a főiskola történetében Németh László-darabbal soha nem vizsgáztak. A nyilvánosság kizárásával is egyszer: 1970 májusában Ádám Ottó színészjelöltjei néhány dráma jelenetét adták elő. Bari Károly 73-ban készült volna, hogy Latinovitscsal a *VII. Gergely*jel vizsgázzon, de Major Tamás mint főtanszakvezető ki- és letiltotta őket. Mítoszi emberek és mítoszi pillanatok kívánkoznak a színpadra – vereségükben is a közösség tanulságra; Széchenyi, Galilei, a Bolyaiak, Görgey...: sorsok, elbukások, példázatok az életbenmaradás igéjére. Kis népek életében minden koron, szabadságban éppúgy, mint rabságos időkben. Mert menedéket és érvet jelentenek az emlékezetnek. 1968: éppen a részleges engedély éve a nagyvilági jelek riadalmában: Németh már megírta életműsorozatának bevezetőjét, mert határozta, a 69-es könyvhéten indulhat a Németh-életmű kiadása, persze a próza előbbre sorolva. A *Készülődés*, a *Kisebbségben*, a *Minőség forradalmának* esszéfolymai nem ismételtlen, hanem majd darabolva, más-más könyvbe illesztve. S jó negyedszázad, amíg a sorozat a *Sorkérdésekig* érkezett.

(Közösség–mítosz–nyelvi hármasság jegyében gondolkodni alapvetés a magyar dráma, a nemzeti színjátszás művelőjének. Bata Imre kitűnő kisesszéje, a Napjainkban olvasható, címe A magyar drámáért [1968/7]. Azt mondja: „A Tamási-játékok közösséget teremtenek belőlünk, s együttesen élhetjük át ezt az egyetemes mondandót, ami ezeknek a tréfás és játszi játékoknak a legmélyebb rétege.” Illyés Gyula darabjairól szólva: „Illyés olyan mélyről érzi fel az időt, hogy az már maga a mítosz világgépi értelemben, ezért az illyési dráma legjobb formájában ismét csak közösséget teremt.” És Németh László: „A gondolat mindig a nyelv ellenében valósul meg, szokatlan és új, a nyelvet mindig próbára teszi, mert érzékletesen akarja előadni az elvontságot.” Találón írja Bata: „Németh László lelke mélyén Elektra ül.” Ez magyarázza, hogy feszültsége hevíti Németh drámái nyelvét, az „aforisztikus és képletes nagy hőfokra hevíti a kifejezést”. Összegezve pedig: „a hazai drámairodalmat kultiváló színházi kultúra sokat tehet az új drámairodalomért is. Mert annak bizonyítását csakis a színpad végezheti el. S a kérdés éppen az, hogy az új drámának másnak kell lennie, mint az itt említett történetek tekinthető típusuk.”)

A tű foka: a mű oka, mondja Páskándi Géza. Szabadsághiányos időben a szellemi ember feladata pedig: át kell bújni a tű fokán. Ami aligha csak stilisztikai játék. Darabíróként különösen próbatevő lecke. Mert a kollektivitáshoz időben szükséges eljuttatni a drámát, mely gyakran történelmi példázatban beszélhetett a jelenről. Sokakhoz szólva és nyilvánosan. A színház hivatása – olyik időben parlamenti szólásra is kényszerülve.

(Folytatjuk)